

Շ. Խ. ՄՀՏՅԻ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ ՊԱՅՔԱՐԸ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ
ՔՈՒՐԴԻՍՏԱՆՈՒՄ 1919—1920 ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ

Օսմանյան կայսրության քայքայումը ավելի ուժեղացրեց նրա տիրապետության տակ տառապող ժողովուրդների ազատագրական պայքարը: Բացառություն չէր կազմում նաև Հարավային Փուրդիստանը: Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո Հարավային Փուրդիստանում սկսված ազգային-ազատագրական այդ շարժումը քուրդ ժողովրդի անկախության պայքարի փայլուն էջերից է:

Պատմական իրադարձություններով հարուստ և իրարամերժ մի շարք կարծիքների առարկա հանդիսացող XX դարի 20-ական թվականների քրդական շարժումները ինչ-որ չափով ուսումնասիրվել են ինչպես արտասահմանում, այնպես էլ մեզ մոտ՝ Սովետական Միությունում: Արտասահմանում լույս տեսած գործերից այս առթիվ կարելի է հիշատակել անգլիական հեղինակներ Ս. Լոնգրիգի «Իրաքը 1900—1950 թթ.»¹, է. Էդմոնդսի «Քրդերը, թուրքերը և արաբները»², Վ. Ռ. Հեյի «Երկու տարի Փուրդիստանում»³, ինչպես նաև Հ. Բելի⁴, Ե. Բ. Սոանի⁵, Ա. Մ. Համիլտոնի⁶ հիշողությունները, Հորդանանի նշանավոր քաղաքական դործիչ, ազգութամբ քուրդ Ալի

¹ St. Longrigg, Iraq 1900 to 1950. A political, social and economic history, London, 1953.

² C. Y. Edmonds, Kurds, Turks and Arabs, London, 1957.

³ W. R. Hay, Two years in Kurdistan. Experiences of a political officer, 1918—1920, London, 1921.

⁴ G. L. Bell, The Letters of Gertrude Bell, London, 1927.

⁵ E. B. Soan, To Mesopotamia and Kurdistan in disguise, London, 1926.

⁶ A. M. Hamilton, Road through Kurdistan. The Narrative of an engineer in Iraq, London, 1937.

Սալդու ալ-Գուրանիի⁷ և Իսմայիլ Չուլի ճանապարհորդական նոթերը⁸, Ալա ադ-Դի Սջադիի ականարկները⁹ քրդական ապստամբությունների սասին և այլն: Սակայն 20-ական թվականներին իրաքյան Գուրդիստանում ծալր առած ազատագրական շարժումները, այնուամենայնիվ, լսնհրաժեշտ չափով չեն լուսաբանված: Արևմուտյան բուրժուական պատմաբանները Իրաքում 20-ական թվականներին ծավալված ինչպես քրդական, այնպես էլ արաբական ազատագրական շարժումները միկնաբանում են բուրժուական օբյեկտիվիզմի դիրքերից և նենդափոխում պատմական փաստերը: Վերը նշված անգլիական դրեթե բոլոր հեղինակների մոտ Իրաքի ժողովրդի՝ այդ թվում և քրդերի ազատագրական շարժումները ներկայացվում են որպես «Արևելքի հետամնացության ռեակցիա եվրոպական քաղաքակրթական միսիայի դեմ», «Ֆեոդալական ընդվզումներ», կամ «օրինականության դեմ ուղղված անարխիզմ»: Այդ առթիվ ահա թե ինչ է դրում անգլիական ամսագրերից մեկը, որի արտահայտած տեսակետը կարմիր թելի պես անցնում է անգլիական բոլոր հեղինակների աշխատությունների մեջ: «Արհամարհանք իշխանության նկատմամբ,—գրում էր անգլիական «էյչիէյտիկ ռեվյու» ամսագիրը,—արտակարգ լայն տարածում է գտնում... (Իրաքում—Շ. Մ.): Հենց այդ ձևով Իրաքում 1920 թվականին անկարգություններ սկսվեցին, անկարգություններ, որոնք առանց որևէ հիմքի անվանվում են «ազգային ապստամբություն»¹⁰: Իրաքում արաբա-քրդական սղատագրական շարժումների զնահատման հարցին յուրօրինակ մոտեցում է հանդես բերում անգլիական իմպերիալիզմի գաղութային քաղաքականությունը պաշտպանող «Ինդիա դեյլի նյուս» թերթը: Նա դրում էր, որ «Իրաքի արաբները և քրդերը ոչ մի իշխանության չեն վստահում, քանի որ թուրքական իշխանությունների կողմից անընդհատ ենթարկվել են հետապնդումների ու վիրավորանքի»¹¹: Չառարկելով թուրքական իշխանությունների մասին թերթի արտահայտած մտքին, միաժամանակ պետք է նշել, որ նա փաստորեն այդ ձևով արդարացնում էր անգլիական տիրապե-

⁷ علی سیدو الکورانی «من عمان الى الحمادیه جوله فی کردستان الجنوبیه» عمان، ۱۹۳۹

⁸ اسماعیل چول، «الیزیدیه قریه و حمیدیشا» بیروت ۱۹۵۷

⁹ علاء الدین سجادی، شورشکانی کورد وه کورد و کوماری عراق» بغداد ۱۹۵۹

¹⁰ «Әйшпәйтнк ревью», № VII, 1927, стр. 21.

¹¹ «Индна Дейли ньюс», 5. X 1921.

տության հաստատումը իրաքում և հետևապես դատապարտում նրա դեմ հանդես եկող ազատագրական պայքարը: Չնայած իրենց աշառու վերաբերմունքին, աշխուժանալով անգլիական հեղինակների աշխատություններում կա բավականաչափ փաստական նյութ, որը նպաստում է հարցի լուսաբանմանը:

Քուրդ ժողովրդի ազատագրական պայքարի հարցերին անդրադարձել են նաև սովետական մի շարք արևելագետներ: Նրանք որոշակի աշխատանք են կատարել քուրդ ժողովրդի պատմության հարցերը գիտական հիմքի վրա դնելու և մեկնաբանելու գործում: Դրա հետ մեկտեղ չի կարելի չնշել այն իրողությունը, որ մեր մի շարք պատմաբանների կողմից սխալ գնահատական է տրվել 20-ական թվականների քրդական ազատագրական շարժումներին և տարիներ շարունակ գիտական, ինչպես նաև քաղաքական նշանակություն ունեցող այդ հարցը հարկ եղած չափով չի ուսումնասիրված: Այդ բոլոր սխալ մեկնաբանությունները արդյունք են առաջին հերթին քրդական ազատագրական շարժումների սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական պայմանների առանձնահատկությունների անտեսման: Բերենք մի երկու օրինակ: Կ. Վասիլևը իր «Քրդական ապստամբությունների պատճառները և շարժիչ ուժերը» մեծածավալ հոդվածում¹², բավականին հաջող փորձ կատարելով ներկայացնելու 20—30-ական թվականների քրդական ազատագրական շարժումների սոցիալ-տնտեսական պատճառները, դրա հետ մեկտեղ սխալ, հակագիտական գնահատական է տալիս այդ շարժումներին: Որքան էլ տարօրինակ է, նա գտնում է, որ 20—30-ական թվականների քրդական ապստամբությունները «օբյեկտիվորեն ծառայել են իմպերիալիստական տերությունների նպատակներին»¹³: Համանման տեսակետի է նաև Թադի Ջադեն: Վերջինս վերը նշված քրդական ապստամբությունները պարզապես համարում է «աննպատակահարմար և ռեակցիոն»: Քանի որ Թադի Ջադեի տեսակետը առավել բնորոշ է մի շարք հեղինակների համար, արժե կանգ առնել դրա վրա: Անշուշտ, առարկելի չէ նրա այն թեզը, թե, անջատվելու նպատակահարմարության մասին հարցը, հետևապես նաև «անկախ Քուրդիստանի» ստեղծման հարցը, որի համար քրդերը պայքար էին մղում, անհրաժեշտ է լուծել ելնելով բացառապես պատմական կոնկրետ իրադրությունից»¹⁴: Նրա կարծիքով քանի դեռ շարժման ղեկավարությունը գտնվում է

¹² «Аграрные проблемы», М., № 9—10, 1931.

¹³ Նույն տեղում, էջ 113:

¹⁴ В. Таги Заде, Горе побежденным («Бюллетень прессы Среднего Востока», № 8—9, 1930, стр. 69).

ուննոր դասակարգի, ֆեոդալների ձեռքում, «անկախ Քուրդիստանի ստեղծումը միայն վնաս կարող է բերել»¹⁵։ Իսկ ինչո՞ւ։ Հեղինակը պատասխանում է. «Քուրդերի ապստամբությունները չունեն ունելուցիտն ղեկավարություն, բատրակները, վարձակալները և աղքատ տնտեսության հենքերը չեն կաղմակերպված մի դասակարգի մեջ և «անկախ Քուրդիստանի» ստեղծումը պետական պարիսպ կղներ քրդական ղեկերի մասնալի և թուրքիայի ու Իրանի ունելուցիտն բանվոր դասակարգի միջև...»¹⁶։ Բավականին լայն տարածում գտած այս տեսակետը քննադատության չի դիմանում։ 20—30-ական թվականներին Քուրդիստանում «ցեղային հարաբերությունները» սոսկ քող էին, որոնց հետևում թաքնված էր քրդական հասարակության դասակարգային ստրուկտուրան։ Իսկ «ցեղային կարգերի» վերապրուկները, որոնց վերացումը, անշուշտ, առաջադիմական երևույթ կլիներ, և որի համար առաջ էր քաշվում թուրքիայի, Իրանի և Իրաքի ունելուցիտն բանվոր դասակարգի հետ միասնական պայքարի հարցը, գաղութային վիճակում գտնվող Քուրդիստանում ոչ թե վերացվում, այլ որոշ իմաստով կոնսերվացվում էին։ Նրա պահպանման գործում հասկանալի պատճառներով շահագրգռված էին և տիրապետող պետությունների կառավարող շրջաններ, և քուրդ ֆեոդալներն ու հոգևորականությունը։ Այս իմաստով վերոհիշյալ տեսակետն ինքն իրեն է հակասում։ Քուրդ ժողովրդի ազգային-ազատագրական պայքարի հաղթանակը որոշ իմաստով կնշանակեր նաև թուրքիայի, Իրանի և Իրաքի աշխատավորական զանգվածների ունելուցիտն պայքարի հաղթանակ, քանի որ, ինչպիսի Մարքսն է ասում. «Աղատ չի կարող լինել այն ժողովուրդը, որը ճնշում է մյուս ժողովուրդներին»։

Վերջապես ազատագրական շարժման ղեկավարության մասին հարցը։ Պատմական զարգացման այնպիսի ժամանակաշրջանում, երբ գրեթե բացակայում էր բանվոր դասակարգը, իսկ գյուղացիությունը բոլոր դեպքերում չէ, որ հնարավորություն է ունենում շարժման ղեկը վերցնել իր ձեռքը, այդ շարժումները երբեմն ղեկավարվում են առանձին ֆեոդալների, կամ հոգևորականության ներկայացուցիչների կողմից։ Ըիշտ չըմբռնել պատճառաբանված պատմական այս օբյեկտիվ երևույթը, նշանակում է ցանկալին առաջադրել իրականության փոխարեն։ Այստեղ աչքաթող է արվում այն իրողությունը, որ աշխատավորական լայն զանգվածների սոցիալական

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 70.

¹⁶ Նույն տեղում.

և ազգային ճնշման հիմքի վրա առաջացած ազգային-ազատագրական պայքարն է. որ «առաջ է քաշել» վերը նշված ղեկավարներին, այլ ոչ թե ընդհակառակը:

Ոչ քիչ ազավազումների տեղիք է տվել նաև քրդական ազատագրական շարժումների նկատմամբ իմպերիալիստական տերութունների դիրքի հարցը: Անգլիական կառավարությունը, որ միշտ ակտիվ քաղաքականություն է վարել Մերձավոր և Միջին արևելքում, իր տեսադաշտից դուրս չէր թողնում քրդական շարժումները: Անգլիայի ջանքերը քրդական ազատագրական շարժումները իր շահերին ծառայեցնելու համար հիմք է տվել այն սխալ տեսակետին, որ Հարավային Փուրդիստանի 20-ական թվականների շարժումները հրահրվել են նրա կողմից: Այստեղ կամա, թե ակամա ջուր է լցվում Թուրքիայի, Իրանի և Իրաքի ռեակցիոն կառավարական շրջանների այն պնդումներին, թե քրդական շարժումները չունեն ներքին դրդապատճառներ և «հրահրվում են դրսից»: Մինչդեռ իրականում քրդական ժողովրդական զանգվածները «առանց իմպերիալիստների ինտրիգների էլ բավականաչափ հիմքեր ունեն ապստամբվելու համար»¹⁷:

Սովետական տրեյդագետ Ֆ. Ռոստոպչինը խոսելով այն տեսություն անհեթեթության մասին, ըստ որի Արևելքի մի շարք երկրներում 20-ական թվականներին տեղի ունեցող շարժումները հիմնականում կապվում էին անգլիական գործակալների, և հատկապես ոչ անհայտ Լոուրենսի հետ, շատ դիպուկ դրել է. «Եթե Լոուրենսը անգլիական իմպերիալիստների գործակալների մի խմբի հետ գործում էր Արաբիայում, եթե նա, հնարավոր է, որ մասնակցություն է ունեցել Աֆղանստանում ռեակցիոն բնույթի ապստամբության մեջ, եթե այդ նույն «ամենուկարող» Լոուրենսի անպայման մասնակցության հետ է կապվում «անկախ Փուրդիստանի» գաղափարը, ապա դա նմանվում է Քրիստոսի մասին ստեղծված առասպելին: Մնում է միայն հնարել «Լոուրենսականության պաշտամունքը»¹⁸: Վերը նշված սխալ տեսակետների տրամաբանական շարունակությունն է մեկ այլ «տեսություն». դա քրդական ազատագրական շարժումների հակադրումն է Թուրքիայի, Իրանի և Իրաքի ժողովուրդների ազատագրական շարժումներին: «Քրդական ապստամբությունները, — դրում է Վասիլևը, — առայժմ օբյեկտիվորեն օգտագործվում են իմպերիալիզմի կողմից հարևան երկրներում (Թուր-

¹⁷ «Бюллетень прессы Среднего Востока», № 8—9, 1930, стр. 37.

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 40:

քիա, Իրաք, Իրան) աղղալին-աղատագրական շարժումները թու-
լացնելու համար¹⁹։ Զհիմնավորված այս տեսակետին տուրք են
տվել նաև սովետական այնպիսի ականավոր արևելագետներ, ինչ-
պես Մ. Պավլովիչը²⁰, Կ. Կրյաժինը²¹, Լահուտին²², Բերդերը²³ և ուրիշ-
ներ։ Բերդերը, օրինակ, այս հարցում այնտեղ է հասնում, որ ուղղա-
կի դրում է. «Այն բանի պատճառը, որ քրդական սպստամբություն-
ները կարողացան ընդունել երկարատև և բավականին համառ
ընդլծ, հանդիսանում է այդ ապստամբություններին ցույց տրվող
տրտաբին օգնությունը»²⁴։ 20-ական թվականների քրդական ազա-
տագրական շարժումները, ընդհակառակը, ուղղված էին Թուրքիա-
յի, Իրանի և Իրաքի ռեակցիոն կառավարող ռեժիմների դեմ, թու-
լացնում էին արևելյան վայրենաբարո բռնապետությունների հիմ-
քի վրա և դրանով իսկ նսրստում հիշյալ երկրների աշխատավորների
ույաքարին, մի տայքար, որ մղում էին բոլոր ազգությունների աշ-
տավորական դանդաժները իրենց տնտեսական և սոցիալական
դրության բարելավման համար։

Ահա վիճելի այն հարցերի ոչ լրիվ շարքը, որոնք կապված են
20—30-ական թվականների քրդական ազատագրական շարժում-
ների, այդ թվում և Հարավային Քուրդիստանի 1919—1920 թթ.
ազատագրական շարժման հետ։ Քանի որ 1919—1920 թվական-
ներին Հարավային Քուրդիստանում Շեյխ Մահմուդ Բարզինջանի
կողմից ղեկավարվող քրդական ազատագրական շարժումը ունի
շատ ընդհանրություններ հետագա տարիներին Քուրդիստանում
տեղի ունեցող ազատագրական պայքարի հետ, ուստի կարծում
ենք, որ ավելի հոգվածի մեջ ներկայացվող իրադարձություն-
ների ընդհանուր պատկերը և վերլուծությունը կնպաստի հիշ-
յալ պրոբլեմի ըմբռնմանը և քուրդ ժողովրդի ազատագրական պայ-
քարի այդ էտալը ճիշտ գնահատելուն։

* * *

Ուղղմա-ստրատեգիական և տնտեսական կարևոր նշանակու-
թյուն ունեցող Իրաքը և Քուրդիստանը իր ազդեցության ոլորտի

¹⁹ «Аграрные проблемы», № 9—10, 1931, стр. 113.

²⁰ М. Павловнч, Борьба за Азию и Африку, Ленинград, 1925, стр. 102.

²¹ В. Н. Гурко-Кряжин, Ближний Восток и державы, М., 1925, стр. 145.

²² Ляхутн, Курдистан и курды («Новый Восток», № 4, 1923, стр. 67).

²³ Бергер, Национальный вопрос и империалистическая политика на Ближнем Востоке («Революция и национальности», № 12, 1931, стр. 112).

²⁴ Նույն տեղում, էջ 113։

մեջ գցելու համար անգլիական իմպերիալիզմը եռանդուն ջանքեր էր գործադրում դեռևս առաջին համաշխարհային պատերազմից առաջ: Երբ սկսվեց իմպերիալիստական պատերազմը, բրիտանական իմպերիալիզմն իր գործակալների միջոցով ամեն կերպ աշխատում էր օսմանյան ծանր լծի դեմ արաբների ու մյուս ժողովուրդների գծագրությունը օգտագործել իր այդ իմպերիալիստական պլանների իրագործման համար:

Անտանտի երկրների ռազմական հաջողությունները պատերազմում նպաստավոր պայմաններ ընձեռեցին Անգլիային Իրաքի և Հարավային Քուրդիստանի օկուպացման համար:

1917 թ. մարտին անգլիական զորքերը գրավեցին Բաղդադը: Ռազմական այդ գործողությունների ղեկավար սըր Ստենլեյ Մոդր 1917 թ. մարտի 19-ին հրապարակեց մի կոչ ուղղված բնակչությանը, որտեղ ասված էր. «Մեր բանակները որպես հաղթողներ չեն եկել ձեր քաղաքները և հողերը, այլ որպես ազատարարներ»²⁵: Անտանտի տերությունները ամեն կերպ ջանում էին հանգստացնել Իրաքի արաբ և քուրդ ազգաբնակչությանը: Այդ նպատակն էր հետապնդում բրիտանական և ֆրանսիական կառավարությունների 1918 թ. նոյեմբերի 8-ի համատեղ դեկլարացիան: «Արևելքում պատերազմ վարելու Մեծ Բրիտանիայի ու Ֆրանսիայի վերջնական նպատակը, — ասված էր նրանում, — մի սլատերադմ, որը սկսել է դերմանական նվաճողական շարժումը, հանդիսանում է Թուրքիայի ճնշման տակ գտնվող ժողովուրդների լրիվ ու վերջնական ազատագրումը և լուրջալիս կառավարությունների ու վարչակարգերի ստեղծումը՝ տեղական բնակչության կողմից ազատ ընտրության միջոցով»²⁶:

Իրաքի ժողովրդի «կամքը» արտաքնապես հաշվի առնելու և հնարավոր անախորժություններից խուսափելու համար անգլիական կառավարությունը որոշեց Իրաքի պետության ձևի ու անգլիական խնամակալության հարցը դնել «ժողովրդական քննարկման»: Իրաքում Անգլիայի գերագույն կոմիսար Վիլսոնի կողմից առաջադրվեցին հետևյալ հարցերը, որոնց ժողովուրդը մաս-մաս պետք է պատասխաներ:

1. Արդյոք հավանություն տրվո՞ւմ է առանձին իրաքյան պետության գոյությանը Անգլիայի խնամակալության ներքո, ներառյալ Մոսուլը:

²⁵ «Бюллетень Народного комиссариата иностранных дел», 1922, № 112, стр. 44.

²⁶ Նույն տեղում, էջ 45:

2. Բնակչությունը ցանկանում է, որ նոր պետությունը ղեկավարվի արաբական էմիրի կողմից:

3. Որպես պետության ղեկավար ում պետք է նախապատվություն տալ:

Իրաքի այդ ժամանակվա ներքին դրությունը ոչ մի երաշխիք չէր տալիս, հիշյալ հարցերի նկատմամբ ժողովրդի իսկական կարծիքի մասին ճիշտ պատկերացում կազմելու նախ, բրիտանական դինված ուժերի առկայությունը հանդիսանում էր այն վճռական դորժոնը, որն ապահովում էր Անգլիայի համար ցանկալի սլատասխանի ստացումը: Երկրորդ, Իրաքի սուննիների և շիիների տարաձայնությունները իրենց հերթին խանդարում էին ճիշտ պատկերացում կտրելու ժողովրդի տրամադրությունների մասին: Եվ վերջապես, արդեն այդ ժամանակ նկատելի էր քրդերի ազգային իրավունքների անտեսման տենդենց, ինչպես տեղական, այնպես էլ անգլիական օկուպացիոն իշխանությունների կողմից: Անգլիայի քաղաքական կոմիսարը իր հրահանգներում պարզորոշ հասկացնել էր տալիս, որ նախապատվությունը կտրվի միայն «գոհացուցիչ պատասխաններին»²⁷: Ինչպես և պետք էր սպասել, անգլիական օկուպացիոն իշխանությունները հիմնականում ապահովեցին իրենց համար ցանկալի սլատասխանի ստացումը: Սակայն քրդական շրջանների ազդաբնկչությունը կամ շատ պասսիվ մասնակցություն ունեցավ քվեարկությանը, կամ էլ բոլորովին չմասնակցեց²⁸: Ինչպես Հարավային Քուրդիստանում, այնպես էլ Քուրդիստանի՝ Իրանի և Թուրքիայի կողմի մեջ մտած հատվածներում բավականին ուժեղացել էին ազգային անկախության տրամադրությունները: 1919 թ. ապրիլի 18-ին Կոստանդնուպոլսի բրիտանական գերագույն կոմիտեով Բաղդադի իր կոլեգաներին ուղարկած հեռագրում նշում էր, որ քրդական ազգաբնակչության ներկայացուցիչները վճռականորեն պահանջում են հանաչել իրենց ազգային իրավունքները: Մի կողմից նրանք, մյուս կողմից՝ Աբդուլ Կադերը (չնայած այն. բանին, որ նա Թուրքիայի պետական խորհրդի անգամ է) պահանջում են քրդերի անկախությունը և Թուրքական լծից ազատագրում²⁹: Հարավային Քուրդիստանի քրդերի տրամադրությունների մասին տրված պատասխանում Իրաքի անգլիական գերագույն կոմիսարը նույն թվականի մայիսի 3-ին իր հերթին հաստատելով այդ միտքը,

²⁷ St. Longrigg, Iraq 1900—1950, London, 1952, p. 117.

²⁸ Նույն տեղում:

²⁹ S. S. Gavan, Kurdistan. Divided nation of the Middle East, London, 1958, p. 20.

գրում էր. «Նրանք (քրդերը—Շ. Մ.) ցանկանում են ունենալ իրենց սեփական պետությունը»³⁰:

Անգլիական օկուպացիայի ժամանակաշրջանում իրաքի ինչպես արաբական, այնպես էլ քրդական շրջաններում քաղաքական պարտիաներ, այժմյան հասկացողությամբ, չկային: Բայց քրդական աղգային ուժերն ունեին իրենց նացիոնալիստական կազմակերպությունները՝ դասակարգային խայտաբղետ կազմով: 20-ական թվականներին գործող քրդական աղգային կազմակերպություններից առավել աչքի ընկնողները հանդիսանում էին «Քրդական անկախության ընկերությունը», որի կենտրոնը գտնվում էր Կահիրեում և «Քուրդիստանի վեհությունը»՝ Ստամբուլում: 1919 թ. ամռանը Սուլեյմանիայում ևս կազմակերպվել էր քրդական գաղտնի քաղաքական մի կազմակերպություն, որի մեջ մտնում էին բանակային սպաներ և տեղական բնակչության այլ ներկայացուցիչներ: Հիշյալ կազմակերպության գործունեության մասին հետագա տեղեկությունների բացակայությունը վկայում է, որ նա, ըստ երևույթին, դադարել է գոյություն ունենալուց: Չնայած դրան, հիշյալ կազմակերպությունների գոյության փաստն ինքնին հետաքրքիր էր այն իմաստով, որ նրանք ցույց էին տալիս ընդհանուր դժգոհության արկայությունը ներքին և արտաքին ռեակցիոն ուժերի դեմ և աղստադրական պայքար մղելու վճռականությունը Քուրդիստանում:

Անգլիական օկուպացիոն իշխանությունները ճկուն քաղաքականություն էին վարում Հարավային Քուրդիստանում: Օկուպացիայի հենց առաջին օրերից քաղաքական սպաները սերտ կապերի մեջ մտան քրդական ավազանու ներկայացուցիչների հետ, հատկապես Կիրկուկում և Սուլեյմանիայում: Նրանք մեծ ջանքեր էին գործադրում հարաբերություններ հաստատելու մասնավորապես Հարավային Քուրդիստանի նշանավոր քաղաքական գործիչ Շեյխ Մահմուդ Բարզինջանի հետ: Վերջինիս նախնիները հայտնի էին թուրքական բռնակալության դեմ իրենց պայքարով: Թուրքական կառավարությունը մշտական անհանգստության մեջ էր Հարավային Քուրդիստանում տեղի ունեցող շարժումների պատճառով և ամեն կերպ աշխատում էր լիկվիդացնել ընդդիմադիր տարրերին: Ժամանակին այդ նենգ քաղաքականության զուհր դարձավ Բարզինջանների ընտանիքը: Թուրքական կառավարությունը Շեյխ Մահմուդի հորը՝ Սեիդ Ռասուլին և նրա քառասուն ազգականներին հրավիրեց Մո-

³⁰ Նույն տեղում, էջ 21:

սուլ, որպեսզի նրանց հետ հաշվեհարդար տեսնի: Այդ ստոր դավա-
դրութեան իրականացման համար արհեստականորեն կազմակերպ-
վեց արարա-քրդական ընդհարում: Այն շրջանը, որտեղ գտնվում
էին քրդերը, պահպանվում էր թուրքական պահակախմբի կողմից,
ուսկան ընդհարման պահին թուրքական ջոկատն անցավ արաբնե-
րի կողմը և բոլոր օրգերին կոտորեցին, ընդ որում «Սեիդի ընտա-
նի» կոտոր-կոտոր արվեց³¹: Տասնամյա Մահմուդը հրաշքով փրկվեց
հաշվեհարդարից: Առաջին համաշխարհային պատերազմի սկզբում
ուրիտական հակատում ֆրանսիացիների դեմ կովոդ Շեյխ Մահմու-
դը շուտով կոնֆլիկտի մեջ է մտնում թուրքական վեցերորդ բանա-
կի հրամանատար Ալի էսհան փաշայի հետ, որի համար ձերբա-
կալվում է և ուղարկվում Մոսկուի բանտը: Երբ պատերազմը մոտե-
նում էր իր ավարտին, նույն թուրքական զորահրամանատարը Շեյխ
Մահմուդին աղատում է, նպատակ ունենալով քրդական ուժերը
օդատորժել անդլո-ֆրանսիական հարձակման դեմ: Սակայն անգ-
լիացիներն այդ ժամանակ հասել էին վճռական առավելություն-
ների և երբ Մոսկույը գրավվեց, Շեյխ Մահմուդին այս անգամ ձեր-
բակալեցին անգլիացիները, նրան ուղարկելով Բասրա: Շուտով
քաղաքական դեպքերը ստիպեցին անգլիական օկուպացիոն իշխա-
նություններին ազատելու Շեյխ Մահմուդին: Այս հանգամանքը բա-
ցատրվում էր հետևյալ պատճառներով: Անգլիական կառավարու-
թյունը ուզում էր ստեղծել տպավորություն, որ ինքը հաշվի է առ-
նում քրդերի աղգային իրավունքները, որպեսզի այդ կարգով վայե-
լի քրդերի համակրանքը: Միաժամանակ նա ուզում էր քրդերին հա-
կադրել թուրքիային, որն իր հերթին ձգտում էր անգլիական գոտու
մեջ դնելով ժողովուրդներին հրահրել անգլիական տիրապետու-
թյան դեմ: Վերջապես քիչ նշանակություն չունեցավ այն փաստը,
որ անգլիական ղինված ուժերը ի վիճակի չէին հնազանդության մեջ
պահել իրաքի արաբական և քրդական շրջաններին, որոնք դժգոհ
լինելով օսմանյան կայսրության ծանր լծից, միաժամանակ պայ-
քարում էին այդ լուծը անդլիականով փոխարինելու պլանների դեմ:
Այդպիսի պայմաններում օկուպացիայի առաջին տարիներին Անգ-
լիային շատ ձեռնտու էր քրդական «ինքնավար պետության» մա-
սին խոստումներով անդորրության մեջ պահել իրաքյան թուրքիս-
տանը

Մայրը նույնի 1918 թ. նոյեմբերին, հատուկ նպատակով մեկ-
նեց Սուլեյմանիա, այսպես կոչված «վարչական ժամանակավոր մի

³¹ «Новый Восток», 1923, № 4, стр. 58.

սիստեմ հաստատելու, որն ընդունելի լիներ ժողովրդին³²։ Շեյխ Մահմուդին հայտնվեց, որ եթե Սիրվանի և Մեծ Զարի միջև գտնվող շրջանները ընդունում են նրա առաջնորդությունը, ապա անգլիական իշխանությունները չեն առարկի քրդական ինքնավար գոտի ստեղծելու դեմ։ Նա ստանում էր «հուքումդարի» (կառավարողի) տիտղոս։ Սակայն սկզբից ևեթ անգլիացիները միջոցներ ձեռնարկեցին Շեյխ Մահմուդի իրավունքները սահմանափակելու համար։ Քաղաքական մի քանի սպաներ Չամչեմալի, Հալաբջայի և Ռանիայի շրջաններում նշանակվեցին Շեյխ Մահմուդի «օգնականներ»։ Անգլիական սպաների մի խումբ նշանակվեց Սուլեյմանիայի գործերի վարժեցման համար։ Անգլիական կառավարության հրահանգով Նոյելը ցեղապետներին, շեյխերին և ֆեոդալական վերնախավի այլ ներկայացուցիչներին նշանակում էր գավառապետներ, որոնք պետք է գործեին անգլիական ներկայացուցիչների ղեկավարության ներքո։ Օկուպանտները ամեն կերպ աշխատում էին օգտագործել քրդական ավագանու մեջ գոյություն ունեցող թշնամանքը և կրոնական տարբերությունները։ Սակայն եթե օկուպացիայի սկզբնական ժամանակաշրջանում անգլիացիները փաստորեն հարկադրված էին «ինքնավարության իրավունքներ» տալ Հալաբային Քուրդիստանին, ապա իրենց դիրքերը ամրապնդելուց հետո հենվելով քրդական նահանգապետների և ֆեոդալական խմբավորումների միջև գոյություն ունեցող թշնամանքի վրա դրանք աստիճանաբար առաջիններին հեռացրեցին կառավարումից և իշխանությունը կենտրոնացրին իրենց ձեռքում³³։ «Քրդական ինքնավար շրջանի» վերաբերյալ անգլիական պլանը վերածվում էր ֆիկցիայի։ Երկուդ կրելով Շեյխ Մահմուդի աճող ազդեցությունից, օկուպացիոն իշխանությունները ինքնավար շրջանից անջատեցին Հալաբջայի օկրուգը³⁴։ «Քրդական ինքնավար շրջանում» գոյություն ունեցող հողային շուծված պրոբլեմին, նյութական ծանր վիճակին ավելացան օկուպացիոն իշխանությունների կամայականությունները և անօրինական հարկերը։ Անգլիական գաղութարարները, — գրում է Լ. Կոտլովը, — հաշվի չէին նստում մարդկանց ազգային զգացմունքների հետ, վերավորում էին նրանց մարդկային արժանապատվությունը։ Օկուպացիոն բանակի զինվորները անողորմա-

³² C. J. Edmonds, Kurds, Turks and Arabs, L., 1957, p. 80.

³³ Л. Н. Котлов, Национально-освободительное восстание 1920 года в Ираке, М., 1958, стр. 83.

³⁴ Edmonds, նշված աշխատությունը, էջ 28:

րար ավերում էին հնագույն կուլտուրայի մեծարժեք հուշարձանները՝ Օկուպանա սայանները, մինչև իսկ բարձրաստիճան սպաներ, ծեծում էին արար և բուրդ ծերերին և երեխաներին»³⁵։ Յուրաքանչյուր փոքր առիթ կարող էր հասցնել ժողովրդական լայն հուլմունքի։ Շեյխ Մահմուդը տեսնում էր, որ քրդական «ինքնավարութունը» փաստորեն ձևական բնույթ է կրում։ Իրականում ամեն ինչ վճռվում էր քաղաքական «օգնական սպաների» ձեռքով։ Անգլիական իշխանութիւնները որոշեցին ավելի սահմանափակել «ինքնավար շրջանի» իրավունքները։ 1919 թ. ապրիլին որոշվեց այնտեղ մտնելու այնպիսի կարգ, որ «նման լիներ օկուպացված մյուս շրջանների վարչակարգին»³⁶։ Միաժամանակ նույնի փոխարեն քաղաքական կոմիսար նշանակվեց Սոնը, որն ավելի գիտակ էր «քրդական գործերին»։ Տեղի ունեցող այս փոփոխությունները պարզորոշ դույց էին տալիս, որ անգլիական օկուպացիոն իշխանութիւնները «քրդական ինքնավարության» մասին հայտարարություններով տակտիկական խաղ էին անում և որ այդ «ինքնավարութունից» օգտվելու քրդերի առաջին իսկ փորձերը բնականաբար պետք է արդյակվեին օկուպանտների կողմից։ Ստեղծված լարված իրադրության պայմաններում Շեյխ Մահմուդն իր կողմնակիցների հետ խորհրդակցեց ապստամբություն սկսելու պլանի մասին։ Ապստամբության նախապատրաստման գործին մասնակցում էին Բարդանի, Համավանդի, Ջաֆի և Հավրոմանի շրջանների ներկայացուցիչները։ 1919 թ. մայիսի սկզբներին տեղի ունեցած այս խորհրդակցության որոշումները պահվում էին խիստ գաղտնի³⁷։

1919 թ. մայիսի 20-ի վաղ առավոտյան Մահմուդ Բարդինջանը իր եղբայր՝ գնդապետ Շեյխ Քադիրի հրամանատարության տակ գտնվող քրդական ջոկատի օգնությամբ հանկարծակի հարձակվեց Սուլեյմանիայի անգլիական «քաղաքական սպայի» ռեզիդենցիայի վրա և ձերբակալեց նրա ամբողջ անձնակազմը։ Անգլիական քաղաքական բյուրոյի դրոշի փոխարեն վարչական շենքի կատարին բարձրացվեց քրդական ազգային դրոշը։ Անգլիական սպա Լիսի հրամանատարության տակ գտնվող ջոկատը նահանջեց դեպի Խանեկին։ Մայիսի 26-ին ապստամբները գրավեցին նաև Խանեկինը։ Օկուպացիոն իշխանութիւնները տագնապի մեջ էին։ Կիրկուկի անգլիական ջոկատը հեծելազորայինների, իրաքյան զորքերի զրա-

³⁵ Л. Н. Котлов, стр. 32.

³⁶ Edmonds, p. 90.

³⁷ ЦГАОР СССР, ф. 4459, оп. 2, ед. хр. 47, л. 13.

հապատ մեքենաների և լեռնային թնդանոթների հետ շարժվեց դեպի Սուլեյմանիա: Քուրդ ապստամբները Սուլեյմանիայից մոտ 35 կմ. հեռավորության վրա գտնվող Տասըսյաի կիրճում պարտության մատնեցին անգլիական զորքերին: Ապստամբների ձեռքն ընկավ բավական քանակությամբ ռազմական հանդերձանք³⁸: Սուլեյմանիայի շրջանում սկսված ապստամբության լուրը տարածվեց ամբողջ Հարավային Քուրդիստանում: Քրդական շատ շրջաններ սպասողական վիճակի մեջ էին և սպասում էին դեպքերի հետագա զարգացմանը: Այս իմաստով Տասըսյաի հաղթանակը մեծ նշանակություն ունեցավ ապստամբության հետագա տարածման համար: «Շատ տատանվողներ, — գրում էր այդ դեպքերի մասնակից էդմոնդսը, — միսցան Մահմուդին: Նույնիսկ սահմանի մյուս կողմում՝ Պարսկաստանի քրդերը ապստամբվեցին իրենց կառավարության դեմ, պահանջելով մտնել Շեյխի ղեկավարության տակ գտնվող քրդական մեկ պետության մեջ»³⁹:

Ամենուրեք սկսեցին գործել պարտիզանական ջոկատներ: Հաճախակի դարձան կազմակերպված հարձակումները անգլիական զինվորական խմբերի և քաղաքական սպաների վրա:

Անգլիական իշխանություններին մտահոգում էր արաբական շրջաններում ապստամբության տարածման վտանգը: Արագորեն տեղի ունեցավ զինվորական ստորաբաժանումների վերադասավորում: Ապստամբությունը ճնշելու սլարտականությունը դրվեց անգլիական զենքերալ Թեոդոր Ֆրեյզերի վրա, որը հանդիսանում էր Մոսուլում տեղավորված 18-րդ զորամասի հրամանատարը⁴⁰: Կիրկուկի հյուսիս արևելքում գտնվող Բազիանի շրջանի բնակչության և նրան միացած ջաբթարցիների նոր ելույթը ավելի դժվարացրեց անգլիական զորքերի վիճակը: Չամչեմալի հարավային մասում Շեյխ Մահմուդին ակտիվ օժանդակություն էր ցույց տալիս Մուհամեդ Ջարարին: Արդուլա Ասկյարիի գլխավորությամբ քրդական 10 գուլեր ապստամբություն հայտարարեցին Կալա Սևկոյի շրջանում⁴¹:

Գեներալ Թեոդոր Ֆրեյզերը ապստամբների գիրքի և ուժերի տեղաբաշխման մասին տեղեկություններ ստանալու համար 1919 թ. հունիսի 16-ին հետախուզական ջոկատ ուղարկեց Դերբենդե Բազի-

³⁸ ЦГАОР СССР, ф. 4459, оп. 2, ед. хр. 47, л. 31.

³⁹ Edmonds, p. 32.

⁴⁰ ЦГАОР СССР, ф. 4459, оп. 2, ед. хр. 47, лл. 32—33.

⁴¹ علاء الدين سجادی «شورشکائی کورد و کورده کوماری» عراق «بغداد» ۱۹۵۹، ج ۹۰

յան կիրճի շրջանը: Անդրիական գործակալներին հաջողվեց ապստամբների դեմ հանել բուրդ մի քանի ֆեոդալների: Վերջիններս ուղղակի օգնություն չույց տվեցին անգլիական զորքերին ապստամբությունը ճնշելու գործում: Հալարջայում անգլիական քաղաքական սպա Շ. Մ. Լիսը կարողացավ քաղաքական կյանքում ակտիվ դեր խաղացող բրդուհի Ադիլա հանումի օգնությամբ ձախողել ապստամբների կողմից կառավարական շենքերի պաշարման գործը: Ջաֆի և Փիշդարի զինված ջոկատները օգնեցին անգլիացիների «սանրման» գործողություններին: Քրդական դավաճան ֆեոդալների «ժսնդակությամբ անգլիացիները մանրամասն տեղեկություններ ստացան ապստամբների դիրքերի մասին: Քրդական ապստամբների դեմ մղվող պայքարում անգլիական օկուպանտներին մեծ օգնություն չույց տվեց հատկապես դավաճան բուրդ ֆեոդալ Բաբաբը Ադան: Վերջինս մի քանի հարյուր հոգուց բաղկացած վարձկանների ջոկատ ուղարկեց Սուլեյմանիայի նահանգապետ Սոնի տրամադրությամբ տակ, որը կառավարական զորքերի հետ միասին իրականացնում էր «կարգը պահպանելու» միսիան: Համանման անփառունակ միսիա կատարեց անգլիական նվիրատվությունների ու խոստումների ղոհ դարձած գիղայի ցեղի առաջնորդ Խուրշուդ Ադան, որն իր ամբողջ ուժով պայքարում է ապստամբների դեմ էրբիլի անդլիացիների իշխանության ներքո պահելու համար⁴²:

Անդրիական իշխանությունները ապստամբությունը ճնշելու համար ձեռնարկում էին մի շարք միջոցառումներ: Դրանցից մեկը հանդիսանում էր բուրդ աշխարհազորականների հավաքագրումը ապստամբության դեմ օգտագործելու համար: Սակայն վերջին պահին աշխարհազորականները հրաժարվեցին ենթարկվել անգլիական սպանների հրամաններին:

Այդ դժգոհությունը վերածվեց ուղղակի ապստամբության: Ապստամբները գրավեցին էրբիլի և Ռևանդուզի միջև գտնվող մի շարք բնակավայրեր: Անգլիական սպանները իրենց ջոկատներով փախան Ռևանդուզից և Քոյից⁴³:

1919 թ. հուլիսի 18-ին, լուսաբացից առաջ, Ֆրեյզերի հրամանով հրետանային համազարկ տրվեց ապստամբ ուժերի վրա Դերբենդե Բազիսն կիրճի շրջանում: Վերջինս ուներ ստրատեգիական մեծ նշանակություն ունեցող գործողությունների ելքի համար: Այդ պատճառով էլ բուրդ ապստամբները իրենց ուժերի հիմնական

⁴² Նույն տեղում:

⁴³ «The Times», 10.IX.1920.

մասը կենտրոնացրել էին այնտեղ: Ուժերի այս կարգի դասավորությունը, սակայն, առավելություն էր տալիս անգլիական զինված ուժերին, որոնք հնարավորություն էին ստանում կենտրոնացված հարված հասցնել ապստամբներին: Մի քանի ժամվա մարտից հետո ապստամբների 100 հոգուց բաղկացած մի ջոկատ գերի ընկավ⁴⁴: Ապստամբությանը հարած քրդական մյուս շրջանների գյուղացիությունը առանձին-առանձին ի վիճակի չեղավ դիմադրել անգլիական զորքերի հարձակմանը: Մարտի ելքի վրա քիչ ազդեցություն չունեցավ նաև Շեյխ Մահմուդի վիրավորվելը: Նա հենց կովի առաջին օրը վիրավորվեց դաստակից և ոտքից: Տեղեկություններ ստանալով Մահմուդի վիրավորվելու մասին, Ֆրեյզերը հրամայեց անմիջապես գտնել նրան: Քրդական հիմնական ուժերի պարտությունը, որի մասին լուրերի տարածումը հմուտ կերպով կազմակերպում էին անգլիական գործակալները, թևաթափ արեց մյուս շրջանների ապստամբներին: Անգլիական զորքերի մի ջոկատ առանց որևէ լուրջ դժվարության մտավ Սուլեյմանիա: Հուլիսի 30-ին անգլիացիները շրջապատեցին Քիֆրին⁴⁵: Չնայած ապստամբությանը հիմնական հարված էր հասցված և այն որևէ վտանգ չէր ներկայացնում, գերագույն կոմիսարին, Ֆրեյզերին մտահոգում էր հատկապես Շեյխ Մահմուդին ձերբակալելու խնդիրը: Էդմոնդսը բավականին հետաքրքիր մանրամասնությամբ է նկարագրում Շեյխ Մահմուդին ձերբակալելու գործողությունները: Խոսելով Ֆրեյզերի կողմից իրեն՝ էդմոնդսին Շեյխ Մահմուդին ձերբակալելու գործը հանձնարարելու մասին, նա իրոնիայով գրում է. «Ես զարմացած էի... եթե Շեյխ Մահմուդի ձերբակալումը այդքան հեշտ բան էր, ապա ինչի՞ համար Քուրդիստան էր եկել մի գնդակ-մայր (այսինքն Ֆրեյզերը—Շ. Մ.) հետևակով, հեծելազորքով, զրահապատ մեքենաներով, թնդանոթներով և այլն»⁴⁶: Շեյխ Մահմուդը և ապստամբության մի շարք այլ ղեկավարներ ձերբակալվեցին:

Սակայն անգլիական զորքերի գործողությունները դրանով չավարտվեցին: Քրդական առանձին ջոկատներ շարունակում էին պարտիզանական կռիվներ մղել ապստամբությամբ ընդգրկված մի շարք շրջաններում: Այդ շրջանների «հանդարտեցման» համար գործում էին մի քանի զորամասեր: Հունիսի երկրորդ կեսին Խանեկի-նից և Սուլեյմանիայից դուրս եկած երկու ջոկատներ շարժվելով

⁴⁴ ЦГАОР СССР, ф. 4459, оп. 2, ед. хр. 77, л. 36.

⁴⁵ Նույն տեղում:

⁴⁶ Edmonds, p. 47.

դեպի Սրվանի հովիտը գրավեցին Հալաբջան, որի կառավարիչ նշանակվեց անգլիական սայա Լին: Հուլիսին, «սանրման» արշավներ էին կազմակերպվում Շար Բաժարի, Բարդինջանի, Փենջվինի և Խուրմալիի շրջաններում⁴⁷:

Օդոստոսի սկզբներին հրապարակվեց մի հայտարարություն Հարավային Քուրդիստանի «հանդարտեցման» մասին⁴⁸, Շեյխ Մահմուդը կանգնեց անգլիական ռազմական դատարանի առջև: Վերջինս նրան դատապարտեց մահվան, որը հետագայում փոխարինվեց 10 տարվա բանտարկությամբ: Շեյխ Մահմուդին և նրա եղբայր Շեյխ Կադիրին աքսորեցին Հնդկաստան:

Այսպիսով, անգլիական զորքերի օկուպացիայից հետո սկսված ժողովրդական դիմված ելույթը, որ սկսվեց Հարավային Քուրդիստանում, ճնշվեց: Նրա պարտության հիմնական պատճառն այն էր, որ նա չընդգրկեց ամբողջ Քուրդիստանը: Նույնիսկ ապստամբություն հայտարարած շրջանների միջև ամուր կապ գոյություն չունեին: Ինչպես միշտ, ֆեոդալական թշնամանքն օգտագործվեց անգլիացիների կողմից և մի շարք քուրդ ֆեոդալներ անմիջական մասնակցություն ունեցան ապստամբության ճնշման գործին: Ապստամբության պարտության մյուս կարևոր պատճառն այն է, որ անգլիական ուժերը գերազանցում էին ապստամբներին և ավելի լավ էին զինված: Վերջիններս զինված էին մանր հրազենով, որը վճռական պահին արդյունավետ լինել չէր կարող: Ապստամբության հաջող ընթացքի վրա բացասական ազդեցություն ունեցավ այն հանգամանքը, որ Իրաքի արաբական շրջաններում ժողովրդական հուզումները յայն թափ չէին ստացել, որը հնարավորություն տվեց օկուպանտներին իրենց զինված ուժերը ազատորեն տեղաշարժել իրար հետ չկապված ելույթների դեմ:

1919 թ. մայիս-հուլիս ամիսներին Հարավային Քուրդիստանում բռնկված ապստամբությունը պարտվեց, բայց այն հանդիսացավ լուրջ աղդակ՝ քրդական աղդային-ազատագրական շարժումների հետագա ծավալման համար:

1919 թ. քրդական ապստամբությունը հանդիսացավ Իրաքի ժողովրդի 1920 թ. ռևոլյուցիոն ապստամբությանը նախորդած ազդակներից մեկը: Նա մեծապես նպաստեց քուրդ ժողովրդի ազգային ինքնագիտակցության զարգացմանը, դուրս եկավ նեղ շրջա-

⁴⁷ ЦГАОП СССР, ф. 4459, оп. 2, ед. хр. 7, л. 32 (Տե՛ս նաև Edmonds... p. 50).

⁴⁸ Նույն տեղում, թ. 34:

նակներից և ունեցավ համազգային ապստամբության վերածվելու ակնառու տենդենցներ: «Այս ապստամբությունը համազգային նշանակություն ունեցավ ոչ միայն Իրաքի, այլև Իրանի բրդերի համար, որոնք միացան Շեյխ Մահմուդին»⁴⁹:

Մահմուդ Բարզինջանի ղեկավարած ապստամբության պարտությունից հետո անմիջապես երևացին վերահաս նոր ռևոլյուցիոն պոռթկումների նախանշաններ: 1919 թ. հունիսին Ամադիայում սկսված ապստամբության մասնակիցները միայն սեպտեմբերին զենքերը ցած գրեցին: Տեղական բնույթի հուզումներ էին տեղի ունենում քրդական շրջանների գրեթե մեծ մասում՝ Ռանիայում, Ռևանդուզում, Աբրայում, Զեբել Սինջարում:

1919 թ. Շեյխ Մահմուդի ապստամբությունից հետո քրդական շրջաններում տեղի ունեցող զինված ելույթների մեջ ամենանշանավորը նույն թվականի նոյեմբերին Ահմեդ Բարզանիի գլխավորած ապստամբությունն էր: Բնորոշ է, որ ժողովրդական մասսաների ընդհանուր հակաիմպերիալիստական տրամադրությունների պայմաններում նույնիսկ որոշ ֆեոդալներ հանդես էին գալիս որպես հակաանդլիական պայքարի մասնակիցներ: Նոյեմբերյան ապստամբությունը սակայն այնպիսի ժամանակ սկսվեց, երբ քրդական շարժումը ապրում էր ժամանակավոր տեղատվություն, իսկ արաբական շրջաններում ռևոլյուցիոն խմորումները դեռևս չէին վերածվել զինված ելույթի: Նրա պարտությամբ ավարտվում է Հարավային Քուրդիստանում սկսված ազատագրական շարժման առաջին էտապը:

Շեյխ Մահմուդ Բարզինջանի ապստամբության պարտությունը սակայն օկուպանտներին հանգստություն չբերեց: Քրդական շարժումն առաջացնող պատճառները շարունակում էին գոյություն ունենալ: Առջևումն էր պայքարը Մոսուլի համար, որի մեջ «քրդական» պատրվակը օգտագործվում էր և՛ Անգլիայի և՛ Թուրքիայի կողմից: Ահա թե ինչու անգլիացիները քրդական «ինքնավար շրջանի» ստեղծման պլանի ձախողումից հետո Հարավային Քուրդիստանում իրենց դիրքերն ամրացնելու համար մի շարք նոր միջոցառումներ մշակեցին: Բրիտանական կառավարությունը ծրագրում էր Քուրդիստանում երկաթուղիների ու ճանապարհների շինարարություն, որը բացառապես ունենալու էր ռազմա-ստրատեգիական նշանակություն: Այդ կարգի ձեռնարկումներից էր նախատեսվող

⁴⁹ «История международного рабочего и национально-освободительного движения», часть II, изд. ВПШ при ЦК КПСС, М., 1962, стр. 410.

Քիդիլ-Ռարաթ և Քիֆրի-Կիրկուկ երկաթուղագծերի հարցը: Հասկանալի պատճառներով անդլիացիները այս երկաթուղագծի կառուցման անհրաժեշտությունը կապում էին «Իրաքի տնտեսական զարգացման հետ»: Սակայն, նրա իսկական նպատակների բացահայտման վրա լույս են սփռում անգլիական իշխանությունների սլաշտոնական փաստաթղթերը: Այսպես, 1919 թ. օգոստոսի 22-ին Հնդկաստանի գործերի գծով Անգլիայի պետական քարտուղարը Բաղդադի բրիտանական դերագույն կոմիսարին ուղարկած հեռագրում ի թիվս այլ հարցերի, խոսում էր նաև հիշյալ երկաթուղու մասին: «Նորին մեծության կառավարությունը,— գրում էր նա,— ուշադրությամբ ուսումնասիրել է Քիդիլ-Ռաբաթից մինչև Քիֆրի և Կիրկուկ երկաթուղի կառուցելու հարցը: Ինչպիսին էլ լինի այս գծի օգտակարությունը, նրա անմիջական կառուցումը միայն ստրատեգիական նշանակություն ունի, որովհետև այն հարկավոր է Հաբաշային Քուրդիստանի խաղաղեցման (ընդգծումը մերն է.—Շ. Մ.) և պահպանման համար»⁵⁰:

Քրդական աղգային-ազատագրական շարժումը ջլատելու և Հաբաշային Քուրդիստանն իր տիրապետության տակ պահելու բրիտանական իմպերիալիզմի բաղաքականության բնորոշ քայլերից մեկը «քրդական ավտոնոմ պետությունների» ստեղծման ծրագիրն էր, որը, սակայն չիրականացավ: Բանն այն է, որ օկուպացիայի հենց սկզբից Հաբաշային Քուրդիստանի ժողովրդական մասսաները խիստ անհաշտ դիրք բռնեցին անգլիական տիրապետության հանդեպ: Քրդական աղգային շարժումը, որի հակաթուրքական բնույթի հետ ոչ քիչ հույսեր էր կապում Անգլիան, դուրս էր գալիս այդ շրջանակներից և ուղղվում նաև անգլիական իմպերիալիզմի դեմ: Նման պայմաններում Իրաքի անգլիական ռազմական և քաղաքական գործիչների մի մասը իր կառավարությանը համոզում էր «քրդական ավտոնոմ պետությունների ֆեդերացիա» կազմելու անհրաժեշտության մեջ: Առաջին հայացքից քուրդ ժողովրդի աղգային իրավունքների ճանաչման տպավորությունն ստեղծող այս քայլը իրականում մի միջոց էր քրդական միասնական ազատագրական պայքարի զարգացումը արգելակելու համար: Անգլիացիները այդ ձևով ուղղում էին ավելի բորբոքել քրդական ավագանու միջև իշխանության համար մղվող պայքարը, որն, անշուշտ, կհեշտացնեք բրիտանական իմպերիալիզմի տիրապետության պահպանումը: Ահա այդ առթիվ իր կառավարությանը ինչ էր դրում Հնդկաստանի գործերի գծով

⁵⁰ Gavan, p. 30,

Անդիալի պետական քարտուղարը. «Ինչ վերաբերում է Քուրդիստանին, ապա մեր կարծիքն այն է, որ հարմար կլինի խրախուսել ավտոնոմ պետությունների ֆեդերացիայի կազմումը... Պետություններ, որոնք կկառուցվեն միմյանց դեմ կռվել (ընդգծումը մերն է—Շ. Մ.), բայց չեն վնասի Միջագետքին»⁵¹:

Բրիտանական իմպերիալիզմի խարդախ քաղաքականությունն ի վիճակի չէր կանխելու վերահաս ելույթները: 1920 թ. Իրաքի արաբական շրջաններում բռնկված զինված ելույթները վերածվեցին աղգային խռոք ապստամբության՝ ուղղված անգլիական իմպերիալիզմի տիրապետության դեմ: 1920 թ. ապստամբությունը Իրաքի ժողովրդի ազատագրական պայքարի փայլուն դրվագներից մեկն է: Հիշյալ ապստամբության ժամանակ Հարավային Քուրդիստանում մեծ մասշտաբի ելույթները բացակայում էին: Քրդական մի շարք շրջաններում տեղի ունեցող ելույթները և պարտիզանական կռիվները անգլիական օկուպանտների դեմ ինքնուրույն ուժ չէին ներկայացնում և նրանց վախճանը կապված էր արաբական շրջաններում տեղի ունեցող մեծ իրադարձությունների հետ: Հատկապես նշանակալից է այդ տեսակետից 1920 թ. սեպտեմբերին Դիալայում սկսված ապստամբության պարտությունը, որը միանգամից փոխեց դրությունը նաև Քուրդիստանում: Քրդական ավագանու ներկայացուցիչները, տեսնելով նման վիճակը գնացին անգլիական օկուպանտների հետ ընդհանուր լեզու գտնելու ճանապարհով: Այդ կարգի կոմպրոմիսի գնացին խռչնավ և գիրգի ցեղերի առաջնորդները, սուրչիների ապստամբության դեկավար, քուրդ ֆեոդալ Օբեյդուլան և Կիրկուկի ու Սուլեյմանիայի քրդական ֆեոդալները⁵²: Սեպտեմբերի կեսերին անգլիացիների կողմից կազմակերպված ասորական վարձկան ջոկատները գլխավին պարտության մատնեցին ապստամբած քրդական աշխարհագրայիններին Մոսուլի մոտակայքում⁵³: Այս պարտությունից հետո քրդական շրջաններում գրությունը առժամանակ հանդարտվեց և ժամանակ առ ժամանակ անգլիական պատժիչ զորախմբերը Քուրդիստան էին արշավում միայն պարտիզանական ցաք ու ցրիվ ջոկատները լիկվիդացնելու համար:

1920 թ. Իրաքի արաբական շրջաններում սկսված զինված ապստամբությունը, որն ուղղված էր բրիտանական իմպերիալիզմի

⁵¹ Gavan, p. 30.

⁵² „The Times“, 17.IX.1920.

⁵³ Л. Котлов, стр. 168.

տիրապետութեան դեմ, ունեցաւ խոշոր նշանակութիւն Իրաքի ժողովրդի կյանքում: Քրդական շրջանները, որոնք 1919 թ. գտնվում էին Իրաքի ազատագրական շարժման ավանգարդում, ավժամատարար թույլ մասնակցութիւն ունեցան այդ ապստամբութեան մեջ: Դա բացատրվում էր երկու պատճառով:

1. Անդիական օկուպացիոն իշխանութիւնները ռազմական մեծ ուժով ճնշեցին թրդական ազատագրական շարժման առավել մարտունակ ուժերը և հաշվեհարդար տեսան նրա ակտիվ ղեկավարների հետ: Դա ժամանակավորապես թուլացրեց քրդական շարժման թափը:

2. Ինչպես արաբական, այնպես էլ քրդական ազատագրական պայքարի ղեկավարները որեւէ լուրջ փորձ չարեցին արաբների և քրդերի պայքարի միջև միասնական կապ ստեղծելու համար: Արաբական և քրդական շրջաններում ազատագրական շարժումները փաստորէն զարգանում էին առանձին, միմյանց հետ չկապված: Այնուամենայնիվ, ինչպես դրում է Կոտլովը, «... չնայած աղգային, կրոնական և ցեղային տարբերութիւններին, երևան եկան տարբեր ազգութիւնների, դավանանքի ու ցեղային միավորումների մերձեցման նշաններ: Այդ մասին են վկայում երկրի արաբական և քրդական բնակչութեան միաժամանակյա և փոխադարձաբար միմյանց վրա ազդեցութիւն գործող ելույթների փաստերը»⁵⁴:

Մեկ-երկու տարի անց պատկերը նորից փոխվեց: 1921—22 թվականներին Իրաքյան Քուրդիստանը նորից դարձավ աղգային ազատագրական պայքարի և զինված ելույթների թատերաբեմ: Այդ պայքարի հիմնական շարժառիթը դարձյալ քրդական ինքնավարութեան հարցն էր: Շարժման կենտրոնական դեմքը դարձյալ Մահմուդ Բարդիշանն էր:

Շեյխ Մահմուդ Բարդիշանի ղեկավարած ապստամբութիւնը նոր՝ առաջընթաց քայլ էր քուրդ ժողովրդի աղգային ազատագրական պայքարի մեջ: Մահմուդ Բարդիշանի կողմից ղեկավարվող ինչպես այս, այնպես էլ հետագա ապստամբութիւնները, որոնք տևեցին մինչև 1931—32 թվականները, քուրդ ժողովրդի ազատագրական պայքարի կարևորագույն էտապ են: Այդ պայքարի փորձը և դասերը նպաստեցին քրդական աղգային ազատագրական պայքարի հետագա զարգացմանը և կազմակերպվածութեանը:

⁵⁴ Котлов, стр. 168.

Ш. Х. М Г О И

БОРЬБА ЗА НАЦИОНАЛЬНУЮ НЕЗАВИСИМОСТЬ В ЮЖНОМ КУРДИСТАНЕ В 1919—1920 гг.

Р е з ю м е

В статье, на основании архивных материалов, а также данных советской и иностранной печати и литературы освещается один из важнейших этапов курдского освободительного движения—борьба за национальную независимость в Южном Курдистане в 1919—1920 гг.

Курдские, а также арабские освободительные движения 20-х годов в Ираке рассматриваются западной буржуазной историографией с позиций буржуазного объективизма и фальсифицируя исторические факты. Буржуазная историография расценивает эти движения как «реакцию восточной отсталости против европейской цивилизации» или «анархизм, направленный против законности».

В статье делается попытка показать тесную связь курдских освободительных движений с социально-экономическими условиями Курдистана и, таким образом, опровергнуть антинаучную версию о том, что эти движения являются результатом «подстрекательства извне».

Поражение Османской империи в первой мировой войне еще больше усилило освободительную борьбу народов, находящихся под турецким игом. Это явление наблюдалось также и в Южном Курдистане. Под давлением курдского освободительного движения английские оккупационные власти признали автономию Южного Курдистана. Его правителем (хукумдар) был признан видный деятель курдского освободительного движения Шейх Махмуд Варзинджан. Однако признание автономии Южного Курдистана английскими властями было продиктовано тактическими соображениями и носило временный характер.

Вскоре между курдскими демократическими силами и английскими оккупационными властями возникает военный конфликт. Восставшие курдские силы во главе с Шейхом

Махмудом вступают в борьбу против английских вооруженных сил, которыми командовал генерал Теодор Фрейзер. Несмотря на временные успехи, курдское восстание все же потерпело поражение, что обуславливалось внутренними и внешними неблагоприятными условиями. Английский военный суд вынес Шейху Махмуду смертный приговор, который в дальнейшем был заменен 10 годами тюремного заключения. Тем не менее английским империалистам не удалось приостановить народное движение в Курдистане. В последующие годы в Южном Курдистане поднимается новая волна народно-освободительной борьбы, направленной против господства английского империализма.

Несмотря на поражение, курдское освободительное движение 1919—1920 гг. имело огромное значение в деле развития национального самосознания курдов.

FIGHTING FOR NATIONAL INDEPENDENCE IN SOUTHERN KURDISTAN IN 1919—1920

by SH. KH. MGOI

S u m m a r y

Relying on archival documents as well as on Soviet and foreign press information and publications, the paper reviews one of the most important stages in the liberation movement of the Kurds—the fight for national independence in Southern Kurdistan in 1919—1920. The liberation movement of the Kurds in the 20ies of the present century is, as a whole, inadequately dealt with in historical publications.

The Kurdish and Arab liberation movement of the 20ies in Iraq is considered by bourgeois historiography from the angle of bourgeois objectivism which falsifies historical facts. In the eyes of bourgeois historiography those movements are „a reaction to oriental backwardness as against European civilisation“ or „anarchism levelled against lawful means“

An attempt has been made in the present paper to show the close links between the Kurdish liberation movements and

the social and political conditions of Kurdistan and to discard the unscientific version according to which those movements allegedly result from „instigations from the outside“.

The defeat of the Ottoman Empire during World War I has intensified the liberation struggles of the peoples under Turkish yoke. The same phenomenon was observed in Kurdistan. Under pressure of the Kurdish liberation movement the English occupational authorities recognised, in November 1918, the autonomy of Southern Kurdistan. Sheikh Mahmood Barzinjan, the noted leader of the Kurdish liberation movement, was proclaimed ruler of the autonomous area. Yet British recognition of the autonomy of Southern Kurdistan was motivated by practical considerations and was of a temporary nature.

Presently an armed conflict burst out between the Kurdish democratic forces and the British occupational authorities. The rebellious Kurdish forces led by Sheikh Mahmood started fighting the British troops commanded by general Theodore Freiser. Despite temporary success the Kurdish uprising ended in failure owing to internal and external unfavourable conditions. The British court-martial sentenced Sheikh Mahmood to death which was later commuted to 10 years' imprisonment. Nevertheless the British imperialists bailed to halt the popular movement in Kurdistan. In the following years new waves of national-liberation struggle surged over Southern Kurdistan aimed against the rule of British imperialism.

Notwithstanding the defeat, the Kurdish liberation movement of 1919—1920 was of paramount importance in developing the national self-consciousness of the Kurds.